

filozofska fb biblioteka

Urednici biblioteke

BRANKO BOŠNJAK, MILAN KANGRGA
GAJO PETROVIĆ, PREDRAG VRANICKI

Izdaje

NAKLADA NAPRIJED d.d.

Direktor
ZDENKO LJEVAK

Glavni urednik
MILAN MIRIĆ

ARISTOTEL

O DUŠI

Preveo

MILIVOJ SIRONIĆ

NAGOVOR NA FILOZOFIJU

Preveo

DARKO NOVAKOVIĆ

Predgovor i redakcija
BRANKO BOŠNJAK

Drugo izdanje

ZAGREB 1996

II. Knjiga

1. Svojstva duše

1. To neka je rečeno o onome što su nam prethodnici ostavili o duši. Vratimo se iznova na početak kušajući definirati što je duša i kakva bi bila njezina najopćenitija definicija. Jednu vrst stvari koje jesu zovemo supstancijom. Pod tim razumijemo s jedne strane materiju, tj. ono što po sebi nije nešto određeno, a s druge lik i forma po kojoj se već naziva nešto određeno i kao treće ono sastavljeno od materije i forme. Materija je potencija, a forma entelehija, i to u dvojakom smislu: kao znanje i promatranje. Čini se da su tjelesa prije svega supstancije, osobito prirodna tjelesa. Ova su naša ime principi drugih. Od prirodnih tjelesa jedna posjeduju život a druga ne. Životom smatramo da se samo hrani i raste i propada. Stoga svako prirodno tijelo, koje ima udjela u životu, bit će supstancija, i to u smislu složena supstancija. Budući da se radi o takvom tijelu koje ima život, duša onda neće biti tijelo. Tijelo naime nije od onih stvari koje se dodaju subjektu, nego više kao subjekt i materija. Nužno je dakle da duša bude supstancija kao forma prirodnoga tijela koje ima život u potenciji, a takva supstancija je entelehija. Duša je dakle entelehija takvoga tijela. Entelehija se razumije dvojako: kao znanje i kao razmatranje. Jasnije da je kao znanje, jer u pripadnosti duše je i san

i budnost. Razmjerno tome budnost odgovara razmatranju, a san posjedovanju znanja ali bez izvršenja. Kod istog bića znanje je razvojem starije. Stoga duša je prva entelehija prirodnoga tijela koje ima život u potenciji. Takvo je tijelo opskrbljeno organima. Organi su također dijelovi biljaka ali posve jednostavni. Tako je list pokrivač sjemenog omotača, a sjemeni omotač ploda. Korištenje je analognog ustima, jer oboje vuče hranu. Ako dakle treba označiti nešto zajedničko za svaku dušu, bila bi to prva entelehija prirodnoga tijela opskrbljenog organima. Stoga ne treba istraživati da li su duša i tijelo jedno kao što se to čini za vosak i otisak niti uopće za materiju svake pojedine stvari i čija je materija. Jedno i biće iskazuje se na više načina, a temeljno je entelehija.

Općenito je rečeno što je duša. Ona je supstancija po obliku. To je suština tijelu takve vrste kao što je neko oruđe prirodno tijelo, npr. sjekira. Biti sjekicom bila bi njegova supstancija, a to bi bila i duša. Kad bi ona bila odvojena, ne bi više bila sjekira nego samo imenom, ali ovako je sjekira. No duša nije suština i forma takvoga tijela, nego od takvog prirodnog tijela koje u sebi ima princip kretanja i mirovanja. Treba razmotriti i ono što je rečeno o dijelovima tijela. Ako bi oko bilo živo biće, vid bi bio njegova duša. On je naime supstancija oka po obliku. Oko je materija vida. Ako ova izaostane, nema više oka osim po imenu kao kameno i naslikano oko.⁴¹ Treba dakle ono što se tiče dijela primijeniti na čitavo živo tijelo. Kao što je dio su-

41. Arist., *Politika* A 1253 a 21

glasno dijelu tako je čitavo opažanje suglasno čitavom tijelu koje može opažati ukoliko je takvo. No ono što je u potenciji da živi nije tijelo koje je odbacilo dušu nego ono koje je ima. Sjeme i plod su potencijom takvo tijelo. Kao što je cijepanje i vid tako je i budnost entelehija, a kao gledanje i sposobnost organa entelehija je duša. Tijelo je ono što je u potenciji. No kao što je oko zjenica i vid tako je ondje živo biće duša i tijelo. Nije onda neizvjesno da duša nije odvojiva od tijela ili neki njezini dijelovi ako je po prirodi djeljiva. Entelehija nekih dijelova duše je ona i odgovarajućih organa. Međutim da neki dijelovi jesu ništa ne priječi zato što nisu entelehija nijednog tijela. I nadalje, neizvjesno je da li je duša tako entelehija tijela kao brodar lađe. To neka je u kratkim crtama definicija i prikaz duše.

2. Različita djelovanja duše

2. Budući da od nejasnih stvari, ali očividnijih, postaje jasno i logički razumljivije, treba pokušati iznova vratiti se na problem o duši. Ne treba namime da razmatranje koje daje definiciju pokaže samo činjenično stanje kao što očituje većina definicija, nego treba sadržavati i objašnjavati i uzrok. No ovako su tvrdnje definicija kao zaključci, kao npr. što je kvadratura? To je pravokutnik jednake stranice različite duljine. Takva je definicija tvrdnja zaključka. Tko pak govori da je kvadratura nalaženje srednje stranice (člana) naznačuje uzrok stvari.

Kažemo dakle, uzevši to kao početak razmatranja, da se živo životom razlikuje od neživoga. Budući da se »živjeti« govori u više značenja, mi kažemo da živi ono koje ima samo jedno od toga kao što je um, opažanje, kretanje i mirovanje na mjestu i još kretanje za hranjenje i propadanje i raščinjenje. Stoga se drži da i sve biljke žive, jer se čini da u sebi imaju snagu i takav princip po kojemu dobivaju raščinjenje i propadanje prema suprotnim mjestima. Ne rastu naime prema gore a prema dolje ne, već jednako na obje strane i na sve strane, uvijek se hrane i žive neprestano dok mogu uzimati hranu. Moguće je da je ta sposobnost odvojena od ostalih, ali je nemoguće da u smrtnim bićima ostale budu bez ove.⁴² To je očigledno kod biljaka. U njima naime nema nijedne druge sposobnosti duše. Živjeti dakle zbog tog principa pripada životu, a ono što prije svega čini živo biće jest opažanje. I bića naime koja se ne kreću i ne mijenjaju mjesto, a posjeduju opažanje, kažemo da su životinje a ne samo da žive. Od osjetilnog opažanja prije svega svim životinjama pripada opip. Kao što sposobnost hranjenja može biti odvojena od opipa i svakog osjetila, tako se može opip odvojiti od ostalih osjetila. Pod sposobnošću hranjenja mislimo takav dio duše u kojem imaju udjela i biljke. Sve životinje očigledno posjeduju opipno osjećanje. Zbog kojeg uzroka biva svako od toga, reći ćemo kasnije.⁴³

42. 411 b

43. Treća knjiga 12, osobito 434 b

va bića od osjeta imaju sposobnost kretanja na mjestu, a druga ga nemaju. I na kraju, veoma malo njih imaju rasuđivanje i razum. Koja od prolaznih bića imaju rasuđivanje, ova imaju i sve ostale sposobnosti, ova pak, koja posjeduju svaku pojedinu sposobnost, nemaju sva rasuđivanje, nego jedna nemaju niti predodžbu, a druga žive s ovom samom. O spekulativnom umu je drukčije rasuđivanje. Jasno je da je rasuđivanje o svakoj pojedinosti od tih sposobnosti ujedno i najprikladnije za rasuđivanje o duši.

4. Načini hranjenja

Nužno je da onaj, koji kani vršiti istraživanje o tim sposobnostima, objasni što je svaka pojedina od njih, a zatim da tako dalje traži ono što tome pripada i ostalo. Ako je potrebno reći što je svaka od njih, kao npr. što je sposobnost mišljenja ili sposobnost opažanja ili hranjenja, još prije treba reći što je mišljenje i što osjetilno opažanje. Djelotvorne snage i djelovanja prethode mogućnostima. Ako je tako, onda treba prosuditi još ono prije ovih, tj. suprotnosti njihove.⁴⁹ O ovima bi po-najprije trebalo objasniti zbog istog razloga, i to o hranjenju, o onome što se osjetilima može opaziti i o onom što se duhom može spoznati. Stoga najprije treba govoriti o hranjenju i rađanju.

Duša koja hrani pripada i ostalim (bićima) i prava je i zajednička sposobnost duše i po njoj svima

49. 402 b

pripada život. Njezine su djelatnosti radati i služiti se hranom. Najprirodnija djelatnost živih bića, koja su u zreloj dobi i nemaju tjelesne mane ili samonikli razvoj, jest da stvaraju drugo slično sebi, životinja životinju, biljka biljku, da bi imali udjela u vječnosti i božanskom ukoliko mogu. Svi namine za tim teže i radi toga čine što čine po prirodi. Dvojako je to radi čega što biva: jedno je radi čega, drugo čemu. Budući da živo biće ne može neprekidno učestvovati u vječnom i božanskom zato što ni jedno prolazno ne može trajno ostati brojem isto i jedno, a svako pojedino učestvuje u tome koliko može učestvovati, jedno više drugo manje, i ostaje ne isto nego slično sebi i ne jedno brojem nego vrstom jedno.

Duša je uzrok i početak živoga tijela. Ovo se tu mači na više načina. No duša je isto tako uzrok prema tri utvrđena načina. Ona je naime izvor kretanja, svrha i kao supstancija živih tjelesna duša je uzrok. Da je kao supstancija očigledno je. Uzrok naime bitka, svima je supstancija, živjeti za sva bića znači biti. Uzrok i početak toga je duša. I nadalje, entelehija je pojam onoga što ima potenciju. Jasno je da je duša i kao svrha uzrok. Kao što um djeluje radi nečega, tako djeluje i priroda — i to je njezina svrha. Takva je svrha u živih bića po prirodi duša. Sva su naime prirodna tjelesna oruđe duše kako kod životinja tako i kod biljaka jer ona postoje radi duše. Izraz »radi čega« ima dvojako značenje: jedno je »radi čega« (ostalo biva) i drugo »čemu«.

Osim toga duša je prvi izvor kretanja na mjestu. No ova sposobnost ne pripada svim živim bićima.

poteškoću zadaje onome, koji pretpostavlja djelove duše odvojenima. Uz ove i požudni dio koji bi se i razumom i sposobnošću mogao učiniti drukčijim od svih. No besmisleno je to rastavljati, jer volja nastaje u rasudbenom dijelu, a nerazumnom požuda i srdžba. Ako je duša podijeljena na tri dijela, u svakome će biti žudnja. No pođimo na ono o čemu je sada nastala ova rasprava. Što je ono što pokreće životinju na mjestu? Kretanje kod rašćenja i propadanja, koje je u svima, čini se da pokreće sposobnost koja je u svima, tj. princip rađanja i hranjenja.

O disanju i izdisanju, o snu i budnosti treba kasnije raspraviti, jer i to zadaje veliku poteškoću.¹¹¹ No treba raspraviti i o kretanju na mjestu. Što je to što pokreće životinju u kretanju naprijed? Jasno je da to nije hranidbena sposobnost. Naime, to kretanje je uvijek radi nečega i povezano je s predodžbom i žudnjom, jer ništa se ne kreće ako ne želi ili bježi osim silom. Osim toga i biljke bi bile pokretljive i imale bi neki dio kao oruđe za to kretanje. Isto tako nije ni opažajna sposobnost, jer ima mnogo životinja koje imaju opažajnu sposobnost a nepomične su i potpuno nepokretne. Ako, dakle, priroda ništa ne čini uzalud niti izostavlja ono što je nužno, osim kod sakatih i nepotpunih bića, takve životinje su potpune i nisu sakate (dokaz je što mogu radati i postići zrelost i propadanje) — stoga bi mogle imati i dijelove kao oruđe kretanja naprijed. No ni rasudbena sposobnost i takozvani um

111. Aluzija na Aristotelove manje rasprave pod nazivom »Parva naturalia« (De respiratione i De somno et vigilia)

nije pokretna sila. Teoretski um ništa ne misli o onome što se ima raditi i ništa ne govori o onome što treba izbjegavati i za čim treba ići, a kretanje je uvijek ili od onoga koji bježi ili koji za nečim ide. No niti kad promatra nešto takvo, ne nalaže bježati ili ići za čim. Često na primjer misli nešto strašno ili ugodno, a ne zapovijeda bježati. Samo je srce uzbuđeno, a ako je nešto ugodno, neki drugi dio tijela. I nadalje, iako um nalaže i promišlja, kazuje da se nešto izbjegava ili želi, ne kreće se već radi prema želji kao neumjeren. I općenito vidimo da onaj, koji posjeduje liječničko umijeće, ne liječi, tako da nije znanje nego nešto drugo odlično za djelovanje prema znanju. No ni želja nije pokretač tog kretanja. Naime, premda umjereni žele i čeznu za nečim, ne rade ono za čim ih mori želja nego se pokoravaju umu.

10. Čini se da to dvoje uzrokuje kretanje: ili želja ili um, ako bi netko predodžbu uzeo kao mišljenje.¹¹² Mnogi naime mimo znanja povode se za predodžbama, a kod ostalih životinja nema mišljenja ni prosuđivanja nego samo predodžba. Oboje, dakle, ovo može uzrokovati kretanje na mjestu — um i želja. Um, koji prosuđuje za neku svrhu, princip je djelovanja, a razlikuje se od teoretskoga po cilju.¹¹³ Svaka želja je za neku svrhu. Ono na što se želja odnosi početak je praktičnog uma, a krajnja stvar je početak djelovanja. Stoga se s pravom to dvoje čini onim što pokreće — želja i praktično promišljanje. Željno pokreće i zato i promišljanje

112. 429 a

113. Za razlikovanje usp. 431 a

pokreće jer je njegov početak željno. I kad predodžba pokreće, ne pokreće bez želje. Jedno je, dakle, ono što pokreće, tj. željno. Kad bi naime dvoje — um i želja — pokretali, pokretali bi na osnovu nekog zajedničkog oblika. A sada se čini da um ne pokreće bez želje (volja je naime želja i kad se netko kreće prema promišljanju, kreće se i prema volji), a želja pokreće i protiv promišljanja, jer je požuda neka želja. Svaki je um pravi, a žudnja i predodžba su prave i nepravne. Stoga ono što uvijek pokreće je želja, a ona je dobra ili prividno dobra, ali ne svaka nego ostvareno dobro, a ostvareno dobro je ono koje može biti i drukčije.

Očito je, dakle, da pokreće takva sposobnost duše, nazvana požuda. Onima pak koji razlučuju dijelove, ako ih dijele i rastavljaju prema sposobnostima, ispadaju im veoma mnoge: koja hrani, koja opaža, koja spoznaje, koja odlučuje i još željna. No ove se međusobno više razlikuju nego željni i strastveni dio. Budući da su želje međusobno suprotne, a to nastaje kad su razum i želje suprotne, a zbiva se bićima koja imaju osjećaj vremena (um naime zapovijeda vući u budućnost, a želja u sadašnjost — sadašnjost naime čini se ugodnom i sasvim ugodnom i sasvim dobrom jer ne vidi budućnost). Tako ono što pokreće bit će vrstom jedno, tj. željna sposobnost ukoliko je željna sposobnost.

Željno je prvo od svih kretanja. To naime pokreće, a da nije pokrenuto, time što je zamišljeno ili se predodžbom pojavilo. No brojem ima više toga što pokreće.

Kretanje pretpostavlja troje: jedno ono koje pokreće, drugo ono čime pokreće i treće ono koje je

pokrenuto. Ono koje pokreće je dvostruko, jedno nepokrenuto, drugo koje pokreće i pokrenuto. Nepokrenuto je praktično dobro, ono koje pokreće i pokrenuto je željno (pokrenuto se pokreće ukoliko želi i želja je neko kretanje u ostvarenju), a nepokrenuto je živo biće. Čime želja pokreće kao oruđem to je već tjelesno. Stoga o tome treba prosuđivati u vezi sa zajedničkim djelatnostima duše i tijela. A sada da posve ukratko rekemo: ono koje pokreće kao oruđe jest gdje su u istome početak i kraj, kao npr. zglob. Ovdje su naime izbočeno i udubljeno, jedno je kraj a drugo početak (stoga jedno miruje, a drugo se kreće), pojmovno su različiti, a prostorno neodvojivi. Sve se naime kreće guranjem i vučenjem. Zato treba kao u krugu nešto mirovati i odatle započinjati kretanje. Jednom riječju, kao što je rečeno, ukoliko živo biće želi utoliko sebe pokreće, a ne želi bez predodžbe. Svaka je predodžba ili za rasuđivanje podobna ili za osjetilno opažanje sposobna. U tome (posljednjem) doista imaju udjela i ostala živa bića.

434 a

11. Treba ispitati i što to pokreće nepotpune životinje, koje imaju samo osjetilo opipa. Da li je moguće ili nije da one imaju predodžbu i želju? Čini se naime da je u njima bol i užitek. Ako to jest, onda je nužno da je i želja. No kako će u njih biti predodžba? Ili kao što su im pokreti neodređeni tako će i te sposobnosti u njima biti, tj. bit će neodređene. Osjetilna predodžba doista, kao što je rečeno,¹⁴ nalazi se i u ostalim životinjama, a rasudna u sposobnima za rasuđivanje (da li će učiniti ovo